

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF LABOR MIGRATION IN UKRAINE

Бльок Н.В., к.ю.н.,

асистент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті досліджено основні методологічні підходи до вивчення трудової міграції. Охарактеризовано поняття та причини трудової міграції. Указано, що завданням методології було й є дослідження пізнавальної діяльності, що здійснюється у різних галузях науки, виявляє загальні закономірності функціонування й розвитку наукового мислення, розробляє загальнонаукові методи пізнання.

Проаналізовано вагомий метод дослідження – діалектичний метод пізнання. Доведено, що застосування діалектичного методу створило можливість аналізу еволюціонування у забезпеченні об'єктивного та повного наукового пізнання проблем трудової міграції у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, що сприяло з'ясуванню як позитивних, так і негативних особливостей міграційних процесів.

Досліджено такі вагомні методи, як метод системності та порівняльно-правовий метод наукового пізнання, історичний, логічний, соціологічний та статистичний.

Доведено, що застосування методу системності дало можливість проаналізувати систему органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, вчинені у сфері трудової міграції.

Указано, що порівняльно-правовий метод увиразнив адміністративно-правову характеристику трудової міграції. Використання історичного методу важливе для характеристики виникнення поняття трудової міграції населення.

Доведено, що логічний метод використано для розкриття зв'язку норм права з проблемами міграції, а також логіко-семантичних для підтвердження істинності змісту основних понять.

На підставі проведеного аналізу визначено, що статистичний та соціологічний методи забезпечили підтвердження та обґрунтування теоретичних висновків щодо регулювання відносин у сфері трудової міграції населення.

Констатовано, що методологічною основою наукового дослідження слід уважати основне вихідне положення, на якому ґрунтується таке дослідження, а методологія, своєю чергою, окреслює загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

Зазначено фундаментальні, загальнонаукові принципи, які становлять методологію, конкретно-наукові принципи, що лежать в основі наукової галузі, і систему конкретних методів, що застосовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження.

Ключові слова: трудова міграція, міграційний процес, причини трудової міграції, методологія наукового пізнання, принципи, методи.

The article examines the main methodological approaches to the study of labor migration. The concepts and causes of labor migration are described. It is indicated that the task of the methodology was and is the study of cognitive activity carried out in various fields of science, reveals the general patterns of functioning and development of scientific thinking, develops general scientific methods of cognition.

An important research method, such as the dialectical method of cognition, is analyzed. It is proved that the application of the dialectical method created the possibility of analyzing evolution in providing objective and complete scientific knowledge of labor migration problems in their relationship and interdependence, which helped to clarify both positive and negative features of migration processes.

Such important methods as the method of systematization and the comparative-legal method of scientific cognition, historical, logical, sociological and statistical methods have been studied.

It is proved that the application of the method system made it possible to analyze the system of bodies (officials) authorized to consider cases of administrative offenses committed in the field of labor migration.

It is indicated that the comparative legal method clarified the administrative and legal characteristics of labor migration. The use of the historical method is important for characterizing the emergence of the concept of labor migration.

It is proved that the logical method is used to reveal the connection of legal norms with migration problems, as well as logical-semantic ones to confirm the truth of the content of basic concepts.

Based on the analysis, it was determined that statistical and sociological methods provided to confirm and substantiate the theoretical conclusions on the regulation of relations in the field of labor migration.

It is stated that the methodological basis of scientific research should be considered the basic, initial position on which such research is based, and the methodology in turn outlines the general strategy of the principles of knowledge of the features of phenomena, processes, areas of activity.

The fundamental, general scientific principles that make up the methodology, the specific scientific principles that underlie the scientific field, and the system of specific methods used to solve special research problems are indicated.

Key words: labor migration, migration process, causes of labor migration, methodology of scientific knowledge, principles, methods.

Міграція населення залишається однією з основних проблем кожної держави, це стосується й України. Вагомою причиною міграції населення є, перш за все, поганий економічний стан країни, у зв'язку з чим знижується його соціальний захист. Але, з іншого боку, це вигідно для держав, у котрих хороше економічне становище і куди населення прибуває великими потоками, а це означає, що прибуває нова робоча сила з певною освітою та професійними навичками.

Трудова міграція – це особливий економічного характеру вид міграції, який зумовлений пошуком роботи, як правило, за межами країни постійного місця проживання. Слід зазначити, що трудова міграція – це передусім тимчасові поїздки на роботу або тимчасове переміщення з метою працевлаштування.

Вагоме значення у вивченні трудової міграції має діалектичний метод пізнання, котрий створив умови для отримання перевірених і обґрунтованих результатів, що пов'язані з характеристикою сутності трудової міграції. Слушною із цього приводу є думка М. Костицького про те, що категорії діалектики мають винятковий пізнавальний потенціал та виступають логічними формами мислення, у них відображено загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності, бо без понять і категорій пізнання дійсності було б неможливе [1, с. 13].

Урахування категорій діалектики з метою пізнання сутності трудової міграції сприяло відображенню положень, що пов'язані саме з категоріальним апаратом трудової міграції, адміністративно-правовим механізмом регулювання трудової міграції, її глобальним змістом

та детермінантами, які негативно впливають на розвиток міграційних процесів в Україні.

Систематизація, аналіз та пояснення результатів наукового пошуку теоретичних напрацювань, нормативно-правових актів, практики діяльності органів державної влади й управління відбувалися на основі використання універсального, філософськи обґрунтованого діалектичного методу. У розвиток методології як науки внесок зробив Ф. Бекон, якому належить, зокрема, обґрунтування методу індукції. Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Лейбніц розвивали дедуктивний метод.

Значний внесок у дослідження проблем методології зробив Г. Гегель, який, щоправда, на ідеалістичній основі розкрив значущість діалектики як філософського методу дослідження істини та як науки методології. Проблеми методології науки набувають особливої актуальності у зв'язку із сучасним станом розвитку в умовах науково-технічної революції, характерною рисою якого є ускладнення зв'язку між досвідною основою пізнання й теорією узагальнення.

Завданням методології було й є дослідження пізнавальної діяльності, що здійснюється у різних галузях науки, виявляє загальні закономірності функціонування та розвитку наукового мислення, розробляє загальнонаукові методи пізнання.

М. Козюбра та Б. Юдін висловлюють думку про те, що методологія сучасної науки є складною, багатоплановою, вона реагує на потреби науки, вказує на її основні «точки зростання» і закономірності, які це зумовлюють [2, с. 5; 3, с. 57–59].

На думку В. Шейко, методологічною основою наукового дослідження слід уважати основне вихідне положення, на якому ґрунтується таке дослідження, а методологія, своєю чергою, окреслює загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності [4, с. 57–58].

А. Огурцов, характеризуючи дисциплінарну структуру науки, дійшов висновку, що дослідження процесів виникнення і становлення тих чи інших форм (об'єктів) передбачає реконструкцію наукового емпіричного матеріалу з метою здійснення його відбору, класифікації, інтерпретації [5, с. 7].

Зауважимо, що трудова міграція населення належить до складних системних об'єктів дослідження. Слід зазначити, що їх складність, багатоаспектність і соціальний характер передбачають необхідність комплексного, усебічного вивчення. У дослідницькій стратегії основним є комплексний підхід, котрий ґрунтується на таких методологічних принципах: формулювання загальної теоретичної концепції; розроблення наскрізних понять і категорій, що забезпечують єдність підходу до об'єкта дослідження.

У юридичній науці методологія сутності трудової міграції не може опиратися тільки на філософію, соціологію, політологію та інші суспільні науки, оскільки виникнення, становлення та розвиток міграції відбувається у суспільстві, а пошук їхньої сутності потребує виходу за межі правотворчої сили держави, джерел права та ін.

Варто зазначити, що методологія наукового пізнання становить одну зі складових частин філософської науки. У рамках самої методології вчені розрізняють, по-перше, методи аналізу наявного наукового знання і, по-друге, методи отримання нових знань, які називають методами наукового дослідження. Саме ці методи становлять найбільший інтерес для подальших наукових досліджень [6, с. 3–4].

Під методологічною основою розуміється основне вихідне положення, на якому ґрунтується наукове дослідження. Методологічні основи даної науки завжди існують поза цією наукою, за її межами і не виводяться із самого дослідження [4, с. 57].

Слід зазначити, що методологія – це вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької

діяльності, що має чотирирівневу структуру. Сьогодні розрізняють фундаментальні загальнонаукові принципи, які становлять власне методологію, конкретно-наукові принципи, що лежать в основі наукової галузі, і систему конкретних методів, що застосовуються для вирішення спеціальних завдань дослідження.

Варто зазначити, що фундаментальна методологія є вищим рівнем методології науки, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

Необхідно вказати деякі принципи наукового пізнання, котрі є суттєвими чинниками для кращого розуміння адміністративно-правового аспекту регулювання міграційних процесів.

Фундаментальні принципи ґрунтуються на узагальнених філософських положеннях, що відображають найсуттєвіші властивості об'єктивної дійсності та свідомості з урахуванням досвіду, що набувається в процесі пізнавальної діяльності людини. До них, зокрема, належить принцип діалектики, що відображає взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності.

Слід зазначити, що діалектика як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорією пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження багатопланової та суперечливої дійсності в усіх її проявах. Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і формою, дотримати об'єктивність під час оцінювання дійсності. Досвід і факти виступають джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має величезну пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретно-наукових методів, пов'язаних зі специфікою досліджуваної сфери. Діалектика виявляється в них і реалізується через них відповідно до вимог спадкоємності та непротиріччя в методології [4, с. 58].

Загальнонаукова методологія використовується в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, а й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається [4].

Придатним для аналізу є й принцип універсальності загальнонаукових методів пізнання дійсності. Зважаючи на принцип універсальності законів всесвіту, можна припустити універсальність загальнонаукових методів пізнання дійсності, включаючи міграційні процеси. Це означає можливість застосовувати під час дослідження міграційних процесів не лише системний, історичний, термінологічний, функціональний, когнітивний аналіз, моделювання тощо, а й синергетику, теорію хаосу, теорію катастроф та інших сучасних загальнонаукових концепцій.

На багаторівневий характер методології звертав увагу і М. Козюбра, «аналізуючи філософську методологію як методологію вищого рівня узагальнення, що становить світоглядну основу всієї наукової діяльності та конкретні (спеціальні, приватні) рівні методологічного осмислення даних науки та практики, що являє собою систему дослідницьких принципів та методів спеціальних наук, а також учення про цю систему» [2]. Такий підхід до розуміння методології загалом є конструктивним, тому що дає змогу сформувати цілісне уявлення про методологію дослідження.

На думку Т. Радька, «методологія – це спеціальний розділ теорії пізнання, який являє собою логічне обґрунтування історичного шляху, засобів, прийомів науково-дослідницької діяльності в різних сферах. Зміст методології потрібно характеризувати через конкретно-історичний аналіз розвитку наукової проблематики, понятійних систем, засобів тощо в різних галузях науки» [7].

Дещо іншу позицію щодо розуміння методології займає С. Комаров, який вважає, що «методологія – це теоретичне обґрунтування використаних у науці методів пізнання навколишньої дійсності, вчення про наукові методи пізнання. Учений розглядає метод як внутрішньоорганізовану систему загальнофілософських, загальнонаукових та приватно-наукових принципів, прийомів, засобів пізнання державно-правової надбудови. Це дає йому можливість підкреслити, що методологія – це застосування зумовленої матеріалістичною діалектикою сукупності певних теоретичних принципів, логічних прийомів та спеціальних способів дослідження державно-правових явищ» [8].

У філософській літературі під теорією в широкому сенсі розуміють комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення, пояснення будь-яких явищ, у більш вузькому розумінні – це вища, найбільш розвинута форма організації наукового знання, яка дає цілісне уявлення щодо закономірностей та суттєвих зв'язків певної сфери дійсності – об'єкта даної теорії [9].

Таку точку зору поділяє й О. Тихомиров, підкреслюючи, що «структурно теорія є внутрішньодиференційованою і водночас цілісною системою знань, яку характеризують логічна залежність одних елементів від інших, можливість виведення змісту теорії з певної сукупності тверджень та понять за певними логіко-методологічними принципами та правилами» [10].

Методи вивчення трудової міграції – це сукупність спеціальних прийомів дослідження міграційних процесів. Важливим методом наукового пізнання, що застосовуються під час дослідження трудової міграції, є статистичний.

Дослідження статистичного методу трудової міграції полягає у безпосередній реєстрації кожного окремого випадку пересування в місцях вибуття та прибуття трудових мігрантів. Тобто визначається кількість прибулих та вибулих трудових мігрантів за певний проміжок часу, їхній склад, а також напрям міграційного руху. Статистичний метод передбачає різні підходи до підрахунку тих чи інших показників, наприклад метод реєстрації місця проживання кожної особи під час проведення перепису населення, опосередкований метод, метод вибіркового статистичного дослідження тощо. Це дає змогу розрахувати сальдо міграції за відповідний період, отримати результати про сезонну, маятникову міграцію тощо.

На думку Л. Рибаківського, «для поглибленого дослідження міграції застосовується математична статистика (дисперсійний і кореляційний аналіз, теорія вибірки, розрахунок динамічних рядів і відносних величин тощо), теорія ігор, моделювання, системний аналіз тощо» [11, с. 229–230].

Як зазначає Р. Шевчук, «сучасний метод наукового дослідження, удосконалений індуктивними та дедуктивними засобами, може бути застосований для дослідження фактичного матеріалу шляхом індуктивного висунення певних гіпотез (зокрема, формування дефініцій понять, здійснення певних теоретичних узагальнень) та перевірки їхньої істинності дедуктивним обґрунтуванням та доведенням. Такі індуктивно виявлені та дедуктивно обґрунтовані теоретичні положення (сталі зв'язки, відношення та властивості правових явищ) можна використати для пояснення та прогнозування нових фактів як нового підґрунтя для подальшого теоретичного узагальнення, його обґрунтування та доведення» [12, с. 29–30].

Важливим у вивченні трудової міграції є застосування історико-правового методу наукового пізнання.

Д. Керімов вважає, що «будь-які явища чи процеси, у тому числі правові, беруть свій початок у минулому, яке через відображення у сучасності спрямовується у майбутнє, тому їх наукове дослідження не може обмежуватися лише їхнім сучасним станом, оскільки може бути втрачений причинно-наслідковий зв'язок в історичному розвитку права» [13, с. 110].

За допомогою історико-правового методу можна проаналізувати трудову міграцію в контексті її розвитку. Саме застосування історичного методу в науковому дослідженні створює передумови для встановлення походження трудової міграції, а також дає змогу проаналізувати становлення та розвиток міграції.

Для того щоб розглянути трудову міграцію, потрібно враховувати єдність історичного та логічного методів. Використання тільки історичного методу для дослідження будь-яких юридичних явищ не дає змоги у повному обсязі з'ясувати сутність явища, а тому говорити про коректність дослідження не можна.

Як зауважує Д. Керімов, «застосування логічного методу у дослідженні правових систем не може полягати лише у звичайному інтелектуальному філософуванні, адже логіка не обмежується сферою абстракції, вона потребує постійної дотичності з дійсністю» [13, с. 125]. Застосування ж історичного методу у дослідженнях процесу виникнення та розвитку різних правових явищ, які перебувають на певному щаблі історії, в умовах певного місця та часу, неможливе без попереднього уявлення про його сутність. Саме тому у юридичній науці, як зазначають теоретики права, використовується переважно логічний метод, але «з глибоким засвоєнням історичного матеріалу», а застосування історичного та логічного методів ґрунтується на принципі єдності діалектики, теорії пізнання та логіки [14, с. 36–38].

Важливе місце у дослідженні правових явищ має системність. Аналізуючи поняття «системність», необхідно підкреслити його значимість та необхідність у наукових дослідженнях. Методологічне значення категорії «система» у формуванні трудової міграції залежить від того, як підходити до аналізу системності цієї проблеми. Щоб зрозуміти, вивчити структуру, зв'язки, закономірності будь-якого явища, слід використати можливість системи, яка при цьому набуває якостей категорії частини й цілого. У теорії С. Гусарєва та О. Тихомирова визначаються основні положення цього підходу, а саме:

- державно-правові явища мають цілісний характер, що й зумовлює наявність у них властивостей, які не зводяться до суми властивостей їхніх частин;
- елементи будь-якого державно-правового явища, які є системою, взаємопов'язані між собою, так само як і кожне явище з множиною інших систем, причому інтерпретація властивостей, елементів чи систем від властивостей системного цілого, частини якого вони є;
- будь-яке державно-правове явище має динамічну природу, тобто йому властиві процеси виникнення, становлення, розвитку, зміни та припинення існування;
- функціонування та розвиток цих явищ здійснюється в результаті взаємодії із зовнішнім середовищем за домінування внутрішніх закономірностей над зовнішніми чинниками та закономірностями [15, с. 78–79].

Однак при цьому обґрунтуванні можна опиратися на ідею про те, що системний підхід – це такий аспект дослідження, що передбачає аналіз об'єкта як складного, багатогранного, різноякісного явища, який складається з елементів, зв'язки між котрими утворюють відносно незмінну структуру і забезпечують його цілісність. Водночас для системного підходу характерною є певна суперечливість: з одного боку, зрозуміти ціле можна, проаналізувавши його складники, а останні – із погляду цілого, а з іншого – неможливо зрозуміти ціле достатньою мірою навіть за допомогою найдосконалішого аналізу частин та їх взаємодії. Розв'язання цього парадоксу – необхідність аналізу частини як самостійної одиниці, тобто як інтегративної частини цілого, й обов'язково у контексті аналізу самого цілого [16].

Вивчення проблем визначення трудової міграції через призму системного підходу в аналізі об'єктивності та суб'єктивності причин їх виникнення має сутнісні

критеріальні переваги у вирішенні проблемних питань, пов'язаних із трудовою міграцією.

Доволі важливим у сучасному науковому дослідженні є застосування порівняльно-правового методу як важливого способу вивчення правових явищ. Порівняння широко застосовується у правовій науці, адже, як зауважує В. Сирих, порівняльний метод наукового дослідження неминуче є передумовою стадії формування і конкретизації правових понять, категорій: перш ніж дослідити найважливіше, сутнісне, необхідне те, що становить зміст поняття, треба виявити те, що у цьому понятті є загальним та сталим [17, с. 407]. Тому застосування порівняльно-правового методу дало змогу

проаналізувати та виокремити основні критерії визначення й особливості трудової міграції в Україні.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо констатувати, що розглянуті методологія історичного розвитку та формування принципів, а також ознак визначення трудової міграції не є принципово відмінними і відокремленими від загальнонаукових методів наукового дослідження. Проте методологічну основу вивчення становлять такі вагомні методи, як метод системності та порівняльно-правовий метод наукового вивчення, історичний, логічний, соціологічний, статистичний, діалектичний методи, за допомогою котрих обґрунтовано трудову міграцію в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
2. Козюбра Н.И. Понятие и структура методологии юридической науки. *Сборник научных трудов АН УССР*. Киев : Институт государства и права, 1990. 136 с.
3. Юдин Б.Г. Методологический анализ, или Направление изучения науки. Москва, 1986. 260 с.
4. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник ; 5-е вид., стер. Київ : Знання, 2006. 307 с.
5. Огурцов А.П. Дисциплинарная структура науки: ее генезис и обоснование / под ред. П.П. Гайденко. Москва : Наука, 1988. 256 с.
6. Рузавин Г.И. Методология научного познания : учебное пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 287 с.
7. Радько Т.Н. Теория государства и права : учебник ; 2-е изд. Москва, 2009. С. 25.
8. Комаров С.А. Общая теория государства и права : учебник ; 4-е изд. Москва : Юрайт, 1998. 416 с.
9. Новая философская энциклопедия : в 4-х т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ-научн. фонд. Москва : Мысль, 2010. Т. IV. 736 с.
10. Тихомиров О. Правового наукового знання аналіз рівня розвитку // *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко та ін. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1. С. 785.
11. Демографический понятийный словарь / под ред. проф. Л. Рыбаковского. Москва : Центр социального прогнозирования (ЦСП), 2003. С. 229–230.
12. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
13. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) ; 2-е издание. Москва : Аванта +, 2001. 560 с.
14. Фельдман Д.И., Курдюков Г.И., Лазарев В.В. Теоретические проблемы методологии исследования государства и права. Казань : Казанский университет, 1975. 118 с.
15. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 655 с.
16. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. *Право України*. 2006. № 8. С. 37.
17. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : в 2-х т. ; 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юстицинформ, 2001. Т. 1. 528 с.